

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 19

Рівне – 2010

Збірник наукових праць

«Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 19. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2010. – 309 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне).

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Члени редколегії:

Жилюк Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог).

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ).

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський).

Стоколос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці).

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ).

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Згідно постанови президії ВАК України
часопис „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”
визнано фаховим виданням у галузі історичних наук
(постанова від 17 квітня 2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 15857-4329Р від 12 жовтня 2009 р.

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 2 від 24 вересня 2010 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2010

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МЕЛІОРАТИВНИХ РОБІТ НА ВОЛИНІ В УМОВАХ «ЗАСТОЮ»: ПРОБЛЕМИ І СПРОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

В статті висвітлюються проблеми, пов'язані з меліоративним будівництвом на Волині в 60 – 80-х р.р. XX ст. Показано вплив економічних реформ даного періоду на об'єм і напрямки меліоративних робіт в регіоні.

Ключові слова: Волинь, меліорація, економічні реформи.

В статье освещены проблемы мелiorативного строительства на Волини в 60 – 80-х годах XX века. Показано влияние реформ данного периода на объем и направление мелiorативных работ в регионе.

Ключевые слова: Волинь, мелiorация, экономические реформы.

The article highlights the problems associated with melioration construction in Volyn region in the 60th-80th years of the twentieth century. It was demonstrated the influence of the economic reform of this period at the volume and direction of melioration in the region.

Key words: Volyn, melioration construction, economic reform.

Актуальність теми. На кінець XX століття у Волинській, Рівненській та Житомирській областях із наявних майже 2,5 млн. га перезволожених, заболочених земель та боліт осушено близько 1,2 млн. га, що становить п'яту частину території Волині.

Великомасштабна меліорація змінила зовнішній вигляд волинського Полісся, спричинила кардинальні зміни у системі ведення сільського господарства, суттєво вплинула на навколишнє середовище. Викликана певними природними та історичними причинами, вона позначилась на екології краю, його економіці, демографічній ситуації, соціально-культурному розвитку. Усе це внесло специфіку в розвиток Волині впродовж даного періоду.

Історія меліорації на Волині ілюструє складність і суперечливість цього процесу. В радянський період вона висвітлювалася однобоко, без врахування негативних наслідків, тому на сьогоднішній день надзвичайно актуальним є здійснення саме об'єктивного наукового дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати історію розвитку меліоративних робіт на Волині в другій половині 60-х - на початку 80-х років XX століття на тлі історичних та політичних подій і процесів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у спробі розглянути історію меліоративних робіт на Волині як цілісний історичний процес з особливостями та проблемами. Окремі його аспекти вже розроблялись науковцями раніше. Це вивчення історії осушувальних робіт на Житомирщині та Україні; взаємозв'язок між будівництвом меліоративних систем та розвитком техніки; економічні та природоохоронні проблеми використання земель. Однак, узагальнююче дослідження історії меліоративних робіт у регіоні здійснене вперше.

На початку 60-х років у сільському господарстві країни склалась надзвичайно складна ситуація. Продовольча криза була викликана цілим рядом об'єктивних та суб'єктивних причин. Серед них можна назвати швидке виснаження цілинних земель, посуху 1963 р., застій у сільськогосподарському виробництві [21, с.676]. Негативні наслідки підсилювались політикою М.С. Хрущова у сільському господарстві. Саме з цього часу Радянський Союз розпочав закупки зерна за кордоном.

Продовольча криза була однією з причин зміщення М.С. Хрущова з найвищих партійних та державних посад у жовтні 1964 р. Л.І. Брежнєв, який замінив його, запропонував чергові заходи для покращення становища. Характерно, що після зняття М.С. Хрущова у своїй короткій промові Л.І. Брежнєв зробив акцент не на керівній ролі партії, а на керівній ролі партійних органів [2, с.63]. У подальшому це привело до іще більшого впливу партійних рішень на розвиток сільського господарського і, зокрема, меліорації.

У березні 1965 р. відбувся Пленум ЦК КПРС, що взяв курс на інтенсифікацію сільського господарства. Пропонувалось виплачувати колгоспникам щомісячну заробітну плату, пенсії, підвищувались закупівельні ціни, зростали капіталовкладення. Особливо суттєво збільшувались ціни на сільськогосподарську продукцію поліських регіонів. Якщо закупівельна ціна для колгоспів України (крім Полісся) на пшеницю і жито зросла до 76 крб за тону, то на Поліссі – до 130 крб [2, с.72]. Це у великій мірі стимулювало розширення посівних площ у поліських регіонах, в тому числі і за рахунок осушення.

У жовтні 1965 р. відбувся Пленум ЦК Компартії України і засідання сьомої сесії Верховної Ради УРСР шостого скликання, де у республіканському масштабі було узаконено ліквідацію раднаргоспів і відновлення міністерств. Тоді ж Державний виробничий комітет по зрошувальному землеробству і водному господарству УРСР було реорганізовано у союзно-республіканське міністерство [2, с.73–74]. Окрім цього сесія затвердила Указ Президії Верховної Ради УРСР від 15 жовтня 1965 р. про призначення В.В. Щербицького Головою Ради Міністрів УРСР. У подальшому під його безпосереднім керівництвом розроблялись плани грандіозних меліоративних робіт на Україні.

Важливою складовою частиною плану покращення стану сільського господарства була меліорація, якій велика увага приділялась на травневому (1966 р.) Пленумі ЦК КПРС. Пленум прийняв постанову “Про широкий розвиток меліорації земель для отримання високих і стабільних врожаїв зернових та інших сільськогосподарських культур”. Були намічені заходи для досягнення поставлених завдань: 1) збільшення

капітальних вкладень; 2) поліпшення матеріально-технічного забезпечення; 3) розвиток виробничої бази; 4) збільшення потужності будівельних організацій; 5) розширення підготовки кадрів; 6) покращення науково-дослідної роботи і проектування.

Показовим є порядок поставлених завдань, оскільки вони визначали сам характер меліоративних робіт. Збільшення державних капітальних вкладень, що саме по собі було позитивним моментом, в умовах командно-адміністративної системи приводило до їх нераціонального використання: кошти йшли, в першу чергу, на будівництво нових об'єктів при явному відставанні витрат на ремонт і експлуатацію. Яскравим проявом цього була гігантоманія. Повністю ігнорувався соціально-економічний чинник, а саме – неефективність сільськогосподарського виробництва у переважній більшості колективних господарств. У намічених заходах покращення науково-дослідної роботи і проектування стояло на останньому місці, що приводило до реалізації економічно необґрунтованих та шкідливих для навколишнього середовища проектів.

Відповідно до рішень Пленуму ЦК пройшли пленуми обкомів партії. На засіданні пленуму Волинського обкому партії було намічено осушити понад 100 тис. га земель. Показово, що на засіданні звучали і критичні зауваження щодо меліораторів, вказувалося на помилки проектантів та невиконання проектів як одну із причин поганої роботи осушувальних систем [25].

Пленум Рівненського обкому визначив перспективні об'єми робіт (близько 400 тис. га боліт і перезволожених земель області, які можна осушити й використати під сільськогосподарські культури) і можливості їхнього державного фінансування. У 1966–1970 рр. на меліоративні роботи в області виділялось 67,1 млн. крб. – в 11 разів більше, ніж за попередні п'ять років. Паралельно передбачалося необхідне матеріально-технічне забезпечення запланованих заходів. Це було серйозною державною підтримкою методу народної будови, який, проте, повністю не втрачав свого значення.

За період 1966–1970 рр. у Рівненській області передбачалося осушити 112 тис. га боліт і надмірно зволожених земель, в тому числі 19 тис. га гончарним дренажем. Провести ці роботи мали “хлібороби і меліоратори Ровенщини”. Дещо пізніше завідуючий сільгоспвідділом висловив впевненість, що “трудолюбники села (не меліоратори – В.С.) справляться з поставленим завданням по меліорації земель” [29].

Можна думати, що таке акцентування уваги на методі “народної будови” при державному фінансуванні робіт провокувало віддалені негативні наслідки екологічного порядку. Окреслений обсяг робіт, як зазначав завідуючий відділом сільського господарства обкому КП України М. Хабло “не потребує великих затрат коштів, спеціальної техніки та ін.”, тому їх можуть проводити “господарства за власні кошти” [29].

На Волині необхідність пришвидшення осушувальних робіт визначалась і специфічною демографічною ситуацією. Абсолютна більшість населення тут проживала в сільській місцевості: станом на 1.01.1966 р. міське населення у Рівненській області становило 25%, а у Волинській та Житомирській – 31%. При цьому в регіоні спостерігався один із найвищих на Україні рівень природного приросту населення [32, с.70, 79–80]. Така ситуація спричинила зростання надлишків трудових ресурсів на селі, що при умові розширення оброблюваних земель, зокрема, завдяки меліорації дозволяло реально підвищувати сільськогосподарське виробництво навіть екстенсивним шляхом.

Агітаційна кампанія, що розгорнулася після пленумів 1966 р. була спрямована на втілення рішень у життя, а не на їхнє обґрунтування чи обговорення. При цьому висвітлювались виключно позитивні сторони меліорації. Рівненська газета “Червоний прапор” в одному з номерів опублікувала статтю М. Хабло “Велика програма дій” і одну з перших позитивних реакцій на неї – думки голови колгоспу “Правда” Костопільського району В. Сухосирова про сенс меліоративних робіт. Він наводить красномовні цифри. В перші роки на 640 дворів господарства припадало всього 1200 га піщаної землі. За п'ятирічку планувалося осушити й використати під сільськогосподарські угіддя 1600 га (крім 1119 га, осушених на 26 серпня 1966 р.) – площа більша, ніж наявний на той час земельний фонд артілі. При цьому, зрозуміло, вказувалося на високий процент використання “нових” земель (392 га під посівами з 961 га використаних) і підвищення врожайності (у 1961 р. колгосп отримував по 7,8 центнера пшениці з гектара, а у 1965 р. – по 22,9 центнера) [28].

Акцентування уваги на здешевленні робіт приводило до збереження ролі методу народної будови навіть в умовах державної програми фінансування меліоративних робіт у Рівненській області. Одним із важливих було зобов'язання колгоспів підвозити паливе до тракторів луко-меліоративних станцій і розквартировувати їхніх працівників. Останні в артілях отримували за плату гаряче харчування.

Проте експлуатація людських ресурсів не давала бажаних наслідків. Колгоспам заплановані роботи були не під силу. Публікації того часу недвозначно свідчать про слабкі можливості в реалізації намічених травневим Пленумом ЦК КПРС планів і спеціалізованих організацій – луко-меліоративних станцій. Так, колектив Березнівської ЛМС уже у рік проведення Пленуму повинен був розкорчувати пні та чагарники на площі 4200 га та розорати 5300 га цілини. Потрібно було виїняти 60 тис. куб. м. ґрунту на будівництві осушувальних систем, заготовити 200 тис. тонн торфу на добриво та виконати чималий обсяг інших меліоративних робіт. І тільки в заідеологізованих радянських схемах сприймалися як належні алогічні твердження на зразок: “...хоч передові механізатори, змагаючись між собою, щодня виконують по півтори норми, однак ЛМС у цілому не справляється з державними завданнями” [14].

Зауважимо, що самі лише політичні рішення пленумів 1966 р. про збільшення об'ємів меліоративних робіт та зростання їх фінансування без матеріально технічного забезпечення не могли дати належного ефекту. Так, наприклад, на будівництві системи “Іква” систематично недоосвоювались відпущені кошти: у 1966 р. з 700 тис. крб. було використано 480 тис. (68%), а у 1967 р. – з 820 тис. освоєно 484 тис. (59%) [12, арк.2]. Як

бачимо, фінансування помітно зросло, а ступінь використання коштів знизився. Основною причиною такого положення речей було слабе матеріально-технічне забезпечення меліоративних робіт, насамперед спеціальною технікою.

Підсумки активізації осушувальних робіт у другій половині 60-х років були підведені на Республіканській нараді-семінарі, що проходила 9–11 серпня 1970 р. в Луцьку. Тут ішла мова про хід виконання намічених планів, значення осушення земель у збільшенні врожаїв сільськогосподарських культур [19, с.88].

Радянська історіографія, говорячи про початок масштабних меліоративних робіт, всіляко підкреслювала роль травневого 1966 р. Пленуму ЦК КПРС. І з цим не можна не погодитись. Однак, слід мати на увазі, що рішення, які приймалися в обстановці загальнооекономічного підйому другої половини 60-х років втілювались у життя у менш сприятливих умовах наступного десятиліття. У подальшому вони конкретизувались спеціальними постановами.

Для досліджуваної проблеми особливий інтерес становить Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 18 січня 1971 р. № 30 “Про перспективи розвитку меліорації земель в 1971–1985 роках, регулювання і перерозподіл стоку річок Української РСР” [27]. Хоча цей документ, в першу чергу, намічав спорудження грандіозних зволожувальних систем на півдні України, в ньому була приділена значна увага і осушенню поліських боліт. Важливим моментом стала вимога розширення осушення не відкритими каналами, а закритим гончарним дренажем. Останнє свідчило про позитивний вплив гідромеліоративної науки на підходи до нового будівництва і реконструкції уже існуючих систем.

Всього за 1971–1985 рр. на території трьох областей намічалось побудувати осушувальні системи на площі 759 тис. га, реконструювати – 474 тис. га. Причому, понад половину цих робіт (на площі 733 тис. га, 60% від загальної площі) передбачалось виконати методом прокладання закритого дренажу. Це вказує на нові підходи до гідромеліоративного будівництва, що виразились у застосуванні передових прийомів осушення і використання земель, які у свою чергу були пов’язані із зростанням фінансових та матеріальних можливостей держави.

Передбачалось невинне нарощування об’ємів робіт в усьому регіоні. Однак, їх темпи, і, що особливо важливо, прийоми меліорації, по областях суттєво відрізнялись. Темпи нового будівництва мали бути найвищими у Волинській, середні – у Житомирській, а найнижчі – у Рівненській області. Натомість у Рівненській області передбачалось провести найбільші роботи по реконструкції вже діючих систем, причому не завжди із застосуванням гончарного дренажу. По питомій вазі останнього у намічених роботах першість вела Житомирська область (68% – 257 тис. га), за нею йшла Рівненська (60% – 189 тис. га), і, нарешті – Волинська (52% – 287 тис. га). Таким чином, самі передові підходи до меліорації земель, що виражались у застосуванні гончарного дренажу передбачалось втілити на території Житомирської області.

Постанова від 18 січня 1971 р. намічала грандіозні роботи по зволоженню південноукраїнських степів. При цьому джерелом водопостачання повинен був стати Дніпро, що значною мірою живився водою поліських боліт. Таким чином цей політичний документ містив явне внутрішнє протиріччя – осушення поліських боліт приводило до порушення водного живлення Дніпра, що, в кінцевому рахунку, мало відобразитись на забезпеченні водою споживачів півдня України. Вирішити це протиріччя мав каскад дніпровських водосховищ, що акумулював велику кількість води у весняний період для її подальшого використання влітку.

У 70-х роках припинилось будівництво осушувальних систем за спрощеною документацією. Вона використовувалась тільки у надзвичайних ситуаціях, наприклад при ремонті об’єктів, що були пошкоджені внаслідок стихійного лиха [26, арк.48; арк.60].

Окрім поширення закритого дренажу на рубежі 60–70-х рр. намічається перехід від спорудження власне осушувальних до будівництва осушувально-зволожувальних гідромеліоративних систем. Масовою стає реконструкція об’єктів, що були зведені раніше за спрощеною документацією. Період першої половини 70-х років із повним правом можна назвати апогеем наступу на болота.

Остаточний перехід до осушувально-зволожувальних систем був обумовлений розвитком науки про кругообіг води в природі. У 60-х роках А.М. Алпатыєв остаточно довів, що механічне пониження рівня ґрунтових вод не є найкращим способом регулювання водного режиму боліт і заболочених земель. Дослідник указав на необхідність зрошення уже осушених земель у зоні мішаних і широколистяних лісів, в тому числі і на Волині [1, с.243–244]. Проводилось вивчення різних методів зволоження. На Сарненській дослідній станції вже у 1963–1964 рр. випробовувалось дощування [31, с.125].

Різко збільшилось державне фінансування осушувальних робіт. У Волинській області за 1966–1978 рр. сума освоєних капіталовкладень досягла 123 млн. крб., було введено нові та реконструйовано старі гідромеліоративні системи на площі 177 тис. га. Серед збудованих цей час великих осушувальних систем у Волинській області можна назвати Мельницьку, “Верхів’я річки Стохід”, Цирську, Тобільську, Кортеліську [18, с.9]. У Рівненській області були споруджені системи “Іква”, “Стубла”, У Житомирській – Великолукська, Тіснівська, Яблунецька, Верхньослучанська, Верхньоубортнянська [11, с.40]. При цьому чітко прослідковуються територіальні відмінності у розмірах споруджених меліоративних систем. На півночі Волині, де розміщувались значні болотні масиви, споруджувались великі об’єкти площею по кілька тисяч гектарів, а на півдні, у лісостеповій зоні – невеликі, за виключенням системи на р. Ікві, що сягала 10 тис. га.

Успіхи Волині в проведенні меліоративних робіт символічно були відзначені встановленням на

Рівненщині (у Костопільському районі, поблизу березнівського повороту з автомагістралі Рівне – Сарни) пам'ятного знака на честь мільйонного осушеного гектара в республіці.

Показово, що з початку 70-х років на Волині різко падають темпи осушення лісів. Так, якщо у 1966–1970-х рр. у трьох областях було осушено 645 тис. га, то у 1971–1975 рр. – 45,8 тис. га [13, с.27]. Основна увага приділяється осушенню земель сільськогосподарського призначення, що було втіленням в життя партійних рішень, спрямованих на збільшення виробництва продовольчої продукції.

Одним із прикладів меліорації на Волині у 60-х роках було спорудження Верхньостохідської системи. Плани осушення цього регіону існували ще на початку 50-х років, однак тоді вони не були реалізовані. У 1963 р. інститутом “Укрдїпроводгосп” був розроблений проект осушення верхів’їв р. Стохід на відстані 40 км від її витоків. Передбачалось збудувати 15 магістральних каналів довжиною 482 км і велику кількість інших гідротехнічних споруд. У серпні 1966 р. були розпочаті роботи з поглиблення русла Стоходу, а у 1971 р. система була здана в експлуатацію [15, с.17–21].

У середині 70-х років остаточно сформувалась система потужних меліоративних підприємств та організацій. Так, наприклад, у Волинській області діяв заснований 30 червня 1967 р. трест “Волиньводбуд”, який об’єднував дев’ять пересувних механізованих колон, завод залізобетонних виробів, автотранспортну базу. В с. Дубечне діяв завод з виготовлення трубок для гончарного дренажу. На меліорацію працювали дві ремонтно-механічні майстерні, три управління осушувальних систем, Луцький філіал інституту “Укрдїпроводгосп”. У розпорядженні меліораторів були сотні одно- і багатоковшових екскаваторів, бульдозерів, тракторів, автомашин та іншої техніки. Цю систему обслуговували близько 5 тис. працівників [18, с.9].

Прикладом діяльності однієї з будівельних організацій може бути робота Устилузької ПМК – 200, що вважалась передовою, і досвід якої широко пропагувався [23]. Устилузька мехколона була заснована на базі колишньої луко-меліоративної станції, створеної у 1958 році. На 1970 р. колона обслуговувала колгоспи Володимир-Волинського, Турійського, Любомльського та Іваничівського районів. У її складі налічувалось 5 тракторних і 2 ремонтні бригади. Щорічно колона осушувала 200–350 га земель, проводила очистку каналів на вже існуючих системах, окрім цього, добувала і вивозила понад 100 тис. т торфу на добрива. Але основним завданням меліораторів було освоєння земель на вже зданих системах та розкочовування площ, що не вимагали осушення.

Устилузька ПМК – 200 була ініціатором введення нової технології звільнення площ від корчів. Якщо раніше дерева та корчі з освоюваних площ стягувались у вали, де вони перегнивали впродовж багатьох років, то устилузькі меліоратори вирішили їх спалювати після незначного підсихання або закопувати на місці.

Паралельно з осушенням земель йшов процес організації управлінь їх експлуатації. Так, у Житомирській області перше управління експлуатації осушувальних систем було створене у 1954 р. у смт Білокорівці. У 1967 р. його розділено на Олевське і Житомирське, з розміщенням останнього у м. Коростені. У 1970 р. організовується окреме Житомирське управління осушувальних систем, що знаходилось у м. Житомирі, а управління в Коростені почало називатись Коростенським. У 1971 р. було створене Новоград-Волинське управління.

Окрім власне експлуатації, велика увага приділялась вдосконаленню ремонтної бази. Так, у 1971 р. Черняхівська ПМК – 161, що здійснювала будівництво осушувальних систем, була реорганізована у ремонтно-експлуатаційну колону. Це дозволило різко збільшити об’єм ремонтних робіт на гідромеліоративних системах, яких тоді в області було 165 [7, с.105].

Оскільки ефективне використання осушених земель було можливим тільки при умові їх хімізації, остання набувала все більшої ваги. У 1979 р. в Україні було організовано виробничо-наукове об’єднання “Укрсільгоспхімія”. В областях і районах створені відповідні обласні і районні виробничі об’єднання “Сільгоспхімія”. Вони працювали в тісному контакті з меліораторами і займались окрім інших напрямків діяльності видобуванням торфу і використанням його як органічного добрива. Слід зауважити, що в гонитві за високими врожайми часто допускалось перевищення норм внесення мінеральних добрив, що негативно позначалось на природі.

У 70-х роках було прийнято ряд рішень, спрямованих на охорону природи, в тому числі і стосовно меліорації. Хоча вони не були реалізовані повною мірою, що, зрештою, впливало із самого характеру командно-адміністративної системи, однак частково сприяли мінімізації негативних впливів на природу, в тому числі і при проведенні осушувальних робіт. Першим таким документом була постанова Верховної Ради СРСР від 20 вересня 1972 р. “Про заходи по дальшому покращенню охорони природи і раціональному використанню природних ресурсів”. Невдовзі, 29 грудня 1972 р. була прийнята спільна постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про посилення охорони природи та поліпшення використання природних ресурсів” [4, с.24].

Поряд із традиційними вимогами покращення планування охорони природи останній документ визначав виконання таких заходів як важливий критерій оцінки діяльності кожного трудового колективу. Ця вимога стимулювала певне покращення, принаймні у планах та звітах, природоохоронної діяльності на місцях. Дещо пізніше, з 1975 р., у плани розвитку народного господарства включався розділ “Охорона природи і раціональне використання природних ресурсів”, що в тодішніх умовах сприяло розвитку природоохоронних робіт.

Разом з тим формування потужної матеріально-технічної бази в комплексі зі зростаючим державним фінансуванням зумовили все більші прояви гігантоманії у меліоративному будівництві.

На середину 70-х років було проведено осушення на величезних площах боліт, внаслідок чого змінився водний режим не тільки цих територій, а й прилеглих до них площ сільськогосподарських угідь. Перехід від будівництва власне осушувальних до спорудження осушувально-зволожувальних систем був потребою часу. Зарегулювання стоку гідромеліоративних каналів та малих річок дозволяло підтримати достатній рівень ґрунтових вод лише на короткий час, як правило, в кінці весни – на початку літа. Пізніше для зрошення полів воду потрібно було звідкись брати. У ряді випадків такими джерелами водопостачання виступали перлини волинської природи – озера. Так, наприклад, із Турського озера щорічно для потреб зрошення відбиралось 6 млн. куб. м води [22, с.89].

Для забезпечення накопичення води з метою її подальшого використання для потреб зрошення в середині 70-х років були розроблені проекти великих водосховищ: Влодавського на річці Західний Буг об'ємом 300 млн. куб. м, а також на річці Стохід об'ємом 215 млн. куб. м і Турії об'ємом 70 млн. куб. м [22, с.89]. Однак, ці плани не були реалізовані, оскільки в умовах рівнинного рельєфу Полісся водосховища при незначній глибині могли підтопити величезні території, зробивши з них рукотворні гниючі болота.

Наймасштабнішим реалізованим проектом меліорації цього періоду було спорудження найбільшої на Україні Верхньоприп'ятської осушувально-зволожувальної системи у 1974–1987 рр. Загальна її площа становила 25,1 тис. га. Русло річки Прип'ять від її початку до смт Ратне було прочищене на відстані 68 км. До нього прилягали магістральні канали загальною довжиною 77 км. Для забезпечення зрошення у маловодні періоди на Західному Бугу була споруджена насосна станція, з якої вода по каналу довжиною 7,6 км надходила у Прип'ять [6, с.163].

При будівництві цієї системи тільки з русла р. Прип'ять було виїнято 2 млн. куб. м ґрунту. Для полегшення робіт в умовах майже непрохідної місцевості широко застосовувалась вибухівка. Причому, масштаби були вражаючими – для прокладання 80 м каналу одночасно її підривалося 6 т [3].

Наростання масштабів меліоративних робіт вимагало організації дослідження їх впливу на навколишнє середовище, зокрема, на річки. У 1970–1971 рр. ряд інститутів Академії наук СРСР проводили багатопланові дослідження з питань охорони та раціонального використання малих річок. Було обстежено верхів'я Случі, Горині, ряд малих річок. Результати обстежень показали, що в цілому ряді випадків забрудненість річок перевищувала норму, а однією із причин цього було застосування добрив на осушених територіях [30, с.35]. У 70-х роках роботи з дослідження проблем осушення на Волині виконували Інститут колоїдної хімії і хімії води АН УРСР ім. А.В. Думанського, Інститут гідробіології АН УРСР, Інститут гідромеханіки АН УРСР та Всесоюзний науково-дослідний інститут охорони вод, який було організовано в 1971 р. в м. Харкові.

Однак основну роль у науковій розробці проблем осушення та у підготовці місцевих спеціалістів-меліораторів відіграла кафедра водогосподарського будівництва РПВГ, заснована у 1949 р. під назвою “Кафедра організації і механізації гідромеліоративних робіт”. Пізніше вона кілька разів змінювала назву: з вересня 1966 р. – “Кафедра будівельного виробництва”, а з липня 1973 р. – “Кафедра водогосподарського будівництва”.

Усього за другу половину ХХ ст. на кафедрі було підготовлено близько 5 тис. спеціалістів. Викладачами кафедри зроблено понад 50 винаходів, вона брала активну участь у розробці нормативно-технічної та практико-технологічної документації, які готувала за заявками Мінводгоспу та Держводгоспу України, розробляла різноманітні проекти виконання будівельних робіт [16, с.3–5].

Найбільші масштаби осушення на Волині припадають на 1965–1980 рр. [5, с.45]. Однак, уже після 1976 р. її активне зростання припинилось, і меліоративні роботи стабілізувались на рівні середніх величин [13, с.29]. Однією із причин цього було помітне погіршення економічної ситуації у країні, паралельно з яким наростали застійні явища у суспільно-політичному житті.

Аналізуючи зростання площ меліорованих земель за цей період можна прийти до висновку, що найбільш динамічно зростали площі, на яких меліорація проводилась сучасними методами. Так, якщо площа осушених відкритою сіткою каналів земель зросла з 466 до 799 тис. га (майже у два рази), то площа земель з двостороннім регулюванням водного режиму збільшилась з 133 до 457 тис. га (більш ніж у три рази), а площа земель з гончарним дренажем зросла з 12 до 205 тис. га (у 17 разів).

Використання меліорованих площ визначалося соціалістичною системою господарювання, тому переважна більшість осушених земель передавалась колективним сільськогосподарським підприємствам. Зауважимо, що вже тоді у прибалтійських республіках Радянського Союзу будівельні меліоративні організації повинні були не тільки збудувати систему, але й засіяти осушені землі і отримати з них визначену проектом урожайність. Тільки після цього вони передавались сільськогосподарським підприємствам. Проте ця прогресивна практика на території інших республік Радянського Союзу, в тому числі й в УРСР не набула поширення.

До середини 70-х років належать перші критичні зауваження щодо осушення поліських земель, хоча стосувались вони не процесу в цілому, а, як тоді говорили, “окремих недоліків”. Такі висловлювання могли собі дозволити тільки керівники високого рангу. Тодішній перший секретар Волинського обкому Компартії України, депутат Верховної Ради СРСР Микола Корж у 1978 р. констатував, що збудована у 1970 р. Мельницька осушувальна система площею 10 тис. га на той час майже не працювала і звинувачував у цьому проєктантів. Він також критикував проєкт Копайвської осушувальної системи в районі Шацьких озер. Там магістральний канал був прокладений усього за 60 м від озера Луки – Перемут, внаслідок чого рівень води в озері впродовж 10 років понижав на 1 м [18, с.10–11].

Однак, чи не найбільш сміливою була постановка М. Коржем питання доцільності осушення верхів'їв річок узагалі [18, с.12]. Це принципове положення, оскільки найбільші системи будувались саме тут. Окрім згаданої вище Верхньоприп'ятської, до них відносяться системи “Верхів'я р. Турія”, “Верхів'я р. Стохід”, “Верхів'я р. Конопелька”. На жаль, обережно висловлена високим посадовцем думка в умовах наростання застійних явищ у суспільно-політичному житті країни не знайшла підтримки.

Яскравим прикладом негативного досвіду осушення верхів'їв річок уже на той час була система “Верхів'я р. Стохід”, що була здана в експлуатацію в 1971 р. Обстеження 1979 р. показало, що ця система потребувала реконструкції – канали позаростали, рівень води понизився. Для покращення положення планувалось спорудити у верхів'ях Стоходу Хорохоринське наливне водосховище об'ємом 90 млн. куб. м, яке передбачалось заповнювати навесні водою з р. Стир [15, с.17–21]. Цей грандіозний проект так і не був реалізований.

На кінець 70-х років негативний вплив осушувальних робіт на природу регіону став цілком очевидним. У зв'язку з цим Академія Наук УРСР звернулася до Ради Міністрів УРСР (лист від 09. 01. 1982 р. та 22. 02. 1982 р.) з клопотанням про різке зменшення об'ємів осушувальних робіт. Унаслідок цього була створена комплексна експедиція вчених Академії наук України та Білорусії, яка з 28 червня по 22 липня 1982 р. працювала на об'єктах великомасштабних меліоративних систем Волинського Полісся. До складу експедиції входило 20 провідних учених АН України та Білорусії, спеціалісти Мінводгоспу та Мінсільгоспу України та представники місцевих радянських органів [9, с.219–220].

Робота комісії показала, що великомасштабна меліорація у більшості випадків дала негативні наслідки. Унаслідок помилок, допущених при проектуванні і будівництві меліоративної мережі, особливо в 60-х роках (за спрощеною документацією та методом народної будови), більшість ділянок виявились пересушеними. Побудовані в 60-і роки системи односторонньої дії (власне осушувальні) вимагали негайної реконструкції. Надзвичайно важливим був один із висновків, що зводився до наступного: оскільки в багатьох господарствах не було досягнуто проектної врожайності, то доцільнішим було б не розширення площі осушення, а наведення порядку на уже меліорованих землях, виділення для цього більших асигнувань, мінеральних добрив, спеціальних машин [9, с.220–221].

Однак, зважені висновки цієї та інших комісій тоді ще не стали офіційною точкою зору на досліджувану проблему. Переважна більшість публікацій, серед них і наукових, мали виключно агітаційно-пропагандистський характер, орієнтуючи на продовження великомасштабних меліоративних робіт. Прагнення всякими засобами виправдати великомасштабні меліоративні роботи приводили до появи дивних тверджень, наприклад, “колишне болото, а нині озеро Світязь (найбільше карстове озеро України, перлина волинської природи – В.С.) на площі 2 694 га перетворюється в унікальну курортну зону” [17, с.65]. Точне вказання площі дозволяє припустити, що тут ідеться про Копаївську осушувальну систему.

Згубний вплив меліорації на природу став, зрештою, очевидним і для влади. У травні 1981 р. на базі Сарненської науково-дослідної станції з освоєння боліт відбулась Всесоюзна науково-технічна нарада, на якій обговорювались питання меліорації земель і охорони природи. У нараді взяли участь представники Міністерства меліорації і водного господарства СРСР і УРСР, Всесоюзна Академія сільськогосподарських наук, вчені-меліоратори і природознавці з усіх республік СРСР.

Висока природна родючість новоосушених земель у перші роки їхньої експлуатації дозволяла отримувати непогані врожаї. Однак, інтенсивна експлуатація осушених торфових ґрунтів приводила до їх швидкої деградації. Так, за спостереженнями А. Гордійчука у радгоспі “Ратнівський” оброблювана поверхня за шість років понизилась на 5,3–11,8 см. Така швидка деградація ґрунту вимагала поглиблення даної осушувальної системи через 8–12 років [13, с.121].

Специфіка річкової сітки Волинської області полягає в тому, що тут беруть початок малі річки, що живлять верхню Прип'ять та Західний Буг. Вище вже говорилося, що такі верхів'я підлягали меліорації в першу чергу, окрім цього, в ряді випадків осушення проводилось майже на всій території басейнів малих річок (наприклад, Мельниці у Ковельському та Неретви у Любомльському районах). Такий характер меліорації приводив до того, що швидкий стік води з верхів'їв річок спричиняв підтоплення територій нижче за течією. Особливо загрозлива ситуація склалась у межиріччі Прип'яті та нижнього Стоходу. Тут величезні території, особливо навесні, періодично заливались водою і перед меліораторами було поставлене завдання вирішити цю проблему.

Звичайно, в обстановці пропаганди державних планів підкорення природи меліоратори взяли вирішувати цю проблему масштабно. Однак, курс був узятий не на вдосконалення осушувальних систем у верхів'ях рік регіону, що дозволило б краще відрегулювати їхній стік і ліквідувати саму причину, а на боротьбу з підтопленнями. Вирішено було будувати польдери. Утворювалося замкнуте коло – меліоратори боролися з одним із наслідків своєї діяльності. Однак, не слід звинувачувати в цьому самих меліораторів. В тих умовах вони обрали оптимальний варіант захисту від стихії, а першопричиною такого положення речей була незважена державна політика “наступу” на болота.

Польдерний спосіб осушення полягає в тому, що певну ділянку зволоженої землі обгороджують дамбою, ставлять насосну станцію і викачують з неї надлишок води. Такі системи успішно функціонують у Голландії, є вони і в Україні. Цікаво зазначити, що класична Ірпінська осушувальна система, збудована у кінці 40-х років з 1964 р. стала фактично польдерною. Справа у тому, що з початком заповнення Київського водосховища рівень води р. Ірпін у місці її впадіння в Дніпро виявився набагато нижчим від рівня води у водосховищі і весь стік

ріки тепер доводиться постійно перекачувати насосами у Київське водосховище. Такі великі витрати на електроенергію і матеріально-технічне забезпечення економічно доцільні тільки при умові інтенсивної експлуатації польдерних земель. На Ірпінській системі таке використання можливе завдяки близькості м. Києва, але для поліських регіонів воно, фактично, було неефективним вже на початку 80-х років, а тим більше пізніше, у зв'язку із зростанням цін на електроенергію.

Першою польдерною осушувальною системою, що була побудована у Волинській області була Кортеліська. Вона мала порівняно невелику площу і стала однією з базових систем такого типу для проведення спостережень, які можна було використати при проектуванні більших об'єктів. Слід зазначити, що у 1980 р. провідні науковці і інженери констатували, що досвіду в проектуванні такого типу осушувальних систем накопичено дуже мало [10, с.4–6].

Будівництво Кортеліської польдерної осушувальної системи було здійснено у 1968 – 1969 рр. Площа осушення становила 1224 га (ділянка 5 на 2,6 км). Вона обведена по всьому периметру дамбою і покрита сіткою каналів довжиною 87,4 км. У кінці 70-х років система була реконструйована – відкриті канали доповнив гончарний дренаж [15, с.24–25].

Зараз важко говорити про критерії вибору місця будівництва цієї системи, але с. Кортеліси, що нерідко відвідувались високими посадовцями, в тому числі і В.В. Щербинським, завдяки існуванню тут меморіального комплексу на місці знищеного фашистами села повинне було бути зразковими в усіх відношеннях. Забудова с. Кортеліси здійснювалась відповідно до спеціальної постанови Ради Міністрів УРСР “Про забудову с. Кортеліси Ратнівського району Волинської області”. На всі роботи було виділено близько 1,1 млн. крб., з них на осушувальну систему – 100 000 крб. [8, № 51].

Вище зазначалося, що нове будівництво впливає і на характер меліоративних систем. Наводився приклад Ірпінської системи, яка після спорудження Київського водосховища перетворилась у польдерну. Це ж саме стосується і Трубежанської, Тясминської та інших систем у Подніпров'ї. Такі приклади відомі і на Волині. Наприклад, оригінальною виглядає трансформація Тобільської осушувальної системи, що розміщена на низькій лівобережній терасі р. Стоходу. Там, після будівництва нової дороги Любешів – Маневичі, що споруджувалась на насипі (дамбі) осушувані землі площею 3,3 тис. га виявились відгородженими від Стоходу, і фактично перетворились на польдерні. Відкачка зайвої води здійснювалась рядом насосних станцій [15, с.105–106].

Говорячи про широкий наступ на волинські болота, який розгорнувся у 70-х рр., не можна обійти увагою його економічні наслідки, в першу чергу у сфері сільськогосподарського виробництва. Великомасштабна меліорація привела до зростання площі як осушених земель в цілому, так і сільськогосподарських угідь. Однак, відповідні величини по трьох волинських областях різнились [13, с.54–55]. Так, за період 1965–1977 рр. у Волинській області площа осушених земель зросла у 1,5, а сільськогосподарських угідь в 1,4 рази. Натомість у Рівненській області співвідношення було зовсім іншим: там, при зростанні площі осушених земель за цей же період в 1,6 рази, сільськогосподарські угіддя збільшились у 2,1 рази. Для Житомирської області відповідні величини становили 2,7 і 3,3 рази. Такі відмінності вказують на відносно низьку ефективність (у відношенні збільшення площі сільськогосподарських угідь) осушувальних робіт у Волинській області порівняно з двома іншими. Однак, наголосимо, що ця відмінність стосувалась саме площі, але положення фактично вирівнювалось набагато вищою якістю осушеної ріллі у Волинській (69 балів) порівняно з Рівненською (54 бали) та Житомирською (52 бали) областями [13, с.63].

Таким чином, нижча частка осушених сільськогосподарських угідь у Волинській області компенсувалась їх вищою природною родючістю, що більш-менш вирівнювало умови ведення виробництва у всіх трьох волинських областях. При цьому в них складалась різна структура посівних площ, що визначали рослинницький або тваринницький напрям господарств.

У структурі посівних площ Волинської області зернові культури займали 50 %, технічні – 10 %, картопля – 10 %, кормові – 30 %. У Рівненській області зернові обіймали набагато більші площі – 57 %, технічні – 13 %, картопля – 11 %, а кормові культури відносно невеликі – 17 %. Серед посівів на осушених землях Житомирської області зернові становили 52 %, технічні – 10 %, картопля – 7 %, кормові – 30 % [13, с.72–73]. Отже, аналіз структур посівних площ на осушених землях у трьох волинських областях дозволяє зробити висновок, що зернові культури найбільші площі займали у Рівненській та Житомирській, а кормові – у Волинській та Житомирській областях.

Відомий спеціаліст в галузі історії сільського господарства П.П. Панченко, вказуючи на негативні наслідки великомасштабної меліорації на Україні, разом із тим відзначає і зростання урожайності на осушених землях. Особливо він вирізняє Волинську область, де врожаї на цих угіддях вищі від середньо обласних показників по зернових на 3,3%, кормових коренеплодах – 67, овочах – на 21 центнери з гектара на круг [24, с.49]. Це обумовлювалось вищою якістю осушеної ріллі у Волинській області, про що мова йшла вище.

Проведення великомасштабних меліоративних робіт впливало не тільки на збільшення виробництва продукції сільського господарства, а й на всі сторони життя поліського села. Одним із важливих моментів було забезпечення роботою надлишку місцевої робочої сили. Широкий розвиток у сільській місцевості індустріальних видів виробництва, поєднання спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва розглядалась владними структурами як невід'ємна ланка пропорційного і збалансованого розвитку всього агропромислового комплексу, провідний напрямок вирішення проблем сезонності праці на селі.

Для характеристики процесу осушення волинських боліт у 70-х рр. ХХ ст. найбільш підходить думка відомого історика-аграрника Г.Г. Кривчика про надмірне використання потужної і швидкохідної техніки, яка

забезпечувала не стільки зростання продуктивності праці, скільки збільшення обсягу робіт та освоєння величезних територій [20, с.15].

Проблеми меліорації були зумовлені самим характером командно-адміністративної системи. На рубежі 70–80-х років криза у сільському господарстві країни загострилась. Ситуація нагадувала початок 60-х років. Вихід з цього положення влада вбачала в розробці нової системи заходів, в реалізації якої велика увага приділялась подальшому розширенню меліорації.

Висновок. Історичний досвід меліорації на Волині свідчить, що при відсутності дотримання відповідної технології гідромеліоративні системи швидко виходять з ладу і територія, осушена ними раніше, повторно заболочується. І хоча повного повернення до попереднього стану не відбувається, така ділянка набуває певної природної рівноваги. Подібні процеси відбуваються нині на більшості меліорованих земель Волині, де осушувально-зволожувальні системи фактично вийшли з ладу. Безсумнівним є те, що частина з них буде відремонтована і введена в дію, про що свідчать зусилля уряду після проголошення незалежності України. Продовжиться також і будівництво нових ефективних систем. У сучасних історичних умовах це повернення до меліорації зумовлено економічною доцільністю.

Джерела та література

1. Алпатьев А.М. Влагообмены в природе и их преобразования/Алпатьев А.М. – Л.: Гидрометеиздат, 1969. – 323 с.
2. Баран В.К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953–1985 рр./Баран В.К. – Львів: МП “Свобода”, 1992. – 124 с.
3. Белоус А. Взрывы над Припятью /А.Белоус // Правда Украины. – 30 ноября 1975. – С.3.
4. Васюта С.І. Розробка КІРС екологічної політики на сучасному етапі/С.І.Васюта // Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні: Зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 22–27.
5. Вишневський В.І. Природні та антропогенні чинники затоплення території у басейні Прип’яті/В.І.Вишневський // Український географічний журнал. – 2002. – № 1. – С. 45.
6. Верхнеприпятская осушительно-увлажнительная система // Географическая энциклопедия Украины. – К.: Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1989. – Т. 1. – С. 163.
7. Войтюк О.П. Эксплуатация осушительных систем области/О.П.Войтюк // Научные труды Украинской сельскохозяйственной академии. – Вып. 173. – К.:Урожай, 1976. – С. 103–109.
8. Волинь Радянська: Документи і матеріали. 1965–1975. – Львів: Каменяр, 1984. – Ч. IV. – 227 с.
9. Генсірук С.А. Регіональне природо-користування/Генсірук С.А. – Львів: Світ, 1992. – 336 с.
10. Евдокимова Н.В. О стоке с полейдерных систем западного Полесья Украинской ССР/Н.В.Евдокимова,М.А.Долид // Мелиорация и водное хозяйство. – Вып. 49. – К.: Урожай, 1980. – С. 3–7.
11. Изменение растительности и флоры болот УССР под влиянием мелиорации / [Балашов Л.С., Андриенко Т.Д. и др.] – К.: Наукова думка, 1982. – 292 с.
12. Інформації виконкомів районних Рад депутатів трудящих про хід виконання постанови бюро Рівненського обкому КПУ і виконкому обласної Ради депутатів трудящих “Про широкий розвиток меліорації земель для отримання високих урожаїв зернових і ін. сільськогосподарських культур в Рівненській області”. 19 вересня 1967 р. – 28 вересня 1967 р. // ДАРО. – Ф.Р-602. – Оп.1. – Од.зб. 301. – Арк. 1–11.
13. Использование природных ресурсов Полесья / [Отв. ред. Алимов А.Н.].. – К.: Наукова думка, 1979. – 264 с.
14. Кам’янецький С. Шлях до скарбів/ С.Кам’янецький // Червоний прапор. – 13 серпня 1966. – С. 2.
15. Каркушев Г.Н. Гидрологические аспекты осушительных мелиораций/ Каркушев Г.М. – К.: Наукова думка, 1982. – 158 с.
16. Кір’янов В.М. Історія та перспективи розвитку кафедри водогосподарського будівництва Рівненського державного технічного університету/ В.М.Кір’янов // Вісник РДТУ: зб. наук. праць. Спецвипуск. – Рівне: Видавництво РДТУ, 2001. – С. 3–7.
17. Козлова Т.А. Использование мелиорированных земель в условиях Полесья УССР (экономические проблемы) / Козлова Т.А. – К.: Наукова думка, 1982. – 280 с.
18. Корж М. Друге народження землі / М.Корж // Наука і суспільство. – 1978. – № 10. – С. 8–12.
19. Костик П.С. Партійне керівництво науково-технічним прогресом на селі (1965–1982): [На матеріалах зах. обл. УРСР] / П.С.Костик. – Львів, Вища школа. Вид-во при ЛДУ, 1986. – 141 с.
20. Кривчик Г.Г. Соціальний розвиток українського села в 60–80-і рр. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Г.Г.Кривчик.– Дніпропетровськ, 2002. – 32 с.
21. Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу / Лановик Б.Д.,Матисякевич З.М.,Матейко Р.М.; под ред. Б.Д.Лановика. – К.: Вікар, 1999. – 737 с.
22. Мелиорация земель / [Н.А. Гаркуша, В.В. Изюмов, В.П. Кубышкин и др.] – К.: Урожай, 1977. – 104 с.
23. Меліоративним роботам – високу якість. З досвіду роботи Устилузької ПМК – 200. – Луцьк: Волинське обласне управління по пресі, 1970. – 4 с.
24. Панченко П.П. Сторінки історії України XX століття: (Українське село: поступ, сподівання, тривоги) / Панченко П.П. – К.: ІСДО, 1995. – 232 с.
25. Прокопюк М. Полісся стане родючим краєм. / М.Прокопюк, С.Сачук // Радянська Волинь. – 2 липня 1966. – С. 1.
26. Протокол № 14 засідання виконкому, рішення і спільні постанови обкому Компартії України № 218–232. 1977 р. // ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 4. – Од.зб. 1505. – Арк. 1–314.
27. Про перспективи розвитку меліорації земель в 1971–1985 роках, регулювання і перерозподіл стоку річок Української РСР: постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР № 30 від 18 січня 1971 р. К., – 23 с.
28. Сухосиров В. Шлях до багатства / В.Сухосиров // Червоний прапор. – 26 серпня 1966. – С. 2.
29. Хабло М. Велика програма дій / М.Хабло // Червоний прапор. – 26 серпня 1966. – С. 2.
30. Худяк Р.А. Охорона вод в Українській РСР/ Р.Худяк // Історико-географічне вивчення природних та соціально-екологічних процесів на Україні: [зб. наук. праць]. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 34–41.
31. Янголь А.М. Двустороннее регулирование влажности при осушении / Янголь А.М. – М.: Колос, 1970. – 135 с.

УДК 477. 098

Виткалов С.В.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТОВАРИСТВА ЯК ФАКТОР ОПТИМІЗАЦІЇ ДУХОВНОГО ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ РІВНЕНЩИНИ

Розглядається культурно-мистецька діяльність національних меншин Рівненщини, їх роль у структурі духовного життя краю.

Ключові слова: національні меншини, культурно-мистецька діяльність, Рівненщина.

Рассматривается культурно-искусствоведческая деятельность национальных меньшинств Ровенщины, их роль в структуре духовной жизни края.

Ключевые слова: национальные меньшинства, культурно-искусствоведческая деятельность, Ровенщина.

Cultural and art activity of national minorities of Rivnenschini is examined, their role in the structure of spiritual life of edge.

Key words: national minorities, cultural and art activity, Rivnenschina.

В усі часи, а надто зламні в історії країн, загострюється питання життєдіяльності й культурної творчості національних меншин, адже у ставленні до цієї національно-культурної групи відповідних державних інституцій та корінного населення виявляється сутність і глибина декларованих ними фундаментальних засад власної національної політики.

Про актуальність подібної проблематики свідчить не лише достатньо різноаспектна джерельна база, але й функціонування в кожній області республіки в структурі обласних державних адміністрацій відповідних управлінь із питань внутрішньої політики та інформації, до функціональних обов'язків яких входять і питання координації національно-культурного життя різних етносів.

В Україні сьогодні створена необхідна правова база, що регулює міжетнічні відносини та права меншин відповідно до світових стандартів. Позитивним результатом державної політики щодо культурного розмаїття є той факт, що республіка була і залишається територією міжетнічного миру. А 20 січня 2010 року Верховною Радою України ухвалено Закон «Про ратифікацію Конвенції ЮНЕСКО про охорону й заохочення розмаїття форм культурного самовираження», що сприятиме створенню умов для подальшого розвитку культур національних меншин, заохоченню різноманітних форм культурного самовираження та міжкультурної взаємодії. Є й інші помітні кроки у цьому напрямі, спрямовані на збереження й популяризацію культурної та історичної спадщини різних етносів, розвиток транскордонних культурних зв'язків, збереження культурного розмаїття в Україні і світі. Принаймні в Аналітичному звіті Міністерства культури і туризму України цей розділ став чи не першим, достатньо об'ємним і виведеним в окремий напрям, починаючи з 2008 року [1].

Актуальною залишається зазначена проблема і для Рівненщини, оскільки ці землі упродовж всієї їх історії (від древніх слов'янських племен – дулібів і волинських древлян) населяло чимало інших різно-етнічних національно-культурних груп, що специфічно впливали на автохтонне населення, здійснивши помітний внесок у культурну спадщину краю.

Найбільш достовірними джерелами інформації про національний склад населення краю можна вважати, зрозуміло, державні переписи 1989 та 2001 років. Натомість польські переписи (до 1939 року територія перебувала у складі Польщі) (1921 і 1931 рр.) прямо не фіксували національно-культурну приналежність, акцентуючи увагу лише на релігійному чинникові, безперечно важливому, утім майже не додаючи нічого нового до окресленого питання. Небагато інформації про цей показник можна взяти і з офіційних джерел радянської доби, оскільки національно-культурна проблематика була найбільш подразнюючим чинником. Тож ця сфера також залишалася фактично закритою для широкого загалу і науковців.

Всеукраїнський перепис 2001 року Рівненщину подає наступним чином: 1.171.445 осіб, з яких 1.123.401 (95.5%) – етнічні українці, 48.044 осіб (4%) – представники інших національностей, що репрезентують 70 національностей і народностей із 130, які проживають в Україні [2]. Найчисельнішими, за матеріалами перепису групами серед них, є росіяни, євреї, білоруси, поляки, хоча звичайні спостереження підтверджують, що, приміром, євреїв є значно більше в краї, ніж за даними офіційної статистики.

У зв'язку з цим, зробимо деякі порівняння і наведемо дані стосовно національно-культурного чинника розвитку нашого краю у дослідженнях (7 томів наукових праць у результаті вивчення «Западно-Русского края», надрукованих у 1872-1878 рр.) П.Чубинського, який у 1869-1870 роках виступав у якості керівника етнографічної експедиції, спорядженої російським імператорським Географічним товариством, дійсним членом якого він був. За його обстеженням 50-60% жителів Рівного складали євреї, а в Дубно, Корці та Радивиліві їх було від 70 до 80%; в Острозі їх загальна кількість наближалася до 90%. Відсоток польського населення в останніх трьох містах знаходився в межах 5-10% [3, с.6].

З М І С Т

NOTA BENE

Грипич С.Н. ПРОБЛЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НА СТОРІНКАХ ФАХОВОЇ ПЕРІОДИКИ, ПРЕДСТАВЛЕНОЇ У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ РДГУ (<i>Рецензія на періодичне фахове видання „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: зб. наук. праць: наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету”</i> . – Рівне: РДГУ, 2000 – 2010)	3
ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ	
Удод О.А., Юрій М.Ф. ВЛАДА У КИЇВСЬКІЙ РУСІ	7
Заглинська Л.В., Гоголь Т.В. УКРАЇНСЬКІ ГРОШІ В ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНОМУ АСПЕКТІ СТАНОВЛЕННЯ СВІТОВИХ ГРОШОВИХ ВІДНОСИН	17
Єрасов Б.В. УКЛАДАННЯ ШЛЮБУ МІЖ КНЯЗЕМ ВОЛОДИМИРОМ ТА ЦЕСАРІВНОЮ АННОЮ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ	28
Омельчук Б.А. РЕЗИДЕНЦІЙНЕ БУДІВНИЦТВО НА ЛЬВІВЩИНІ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVII СТОЛІТТЯ	32
Казначєєва Л.М. РІЧПОСПОЛИТСЬКІ СЕЙМИКИ У ШЛЯХЕТСЬКОМУ САМОВРЯДУВАННІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ	37
Шеретюк Р.М. ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ПІД ЧАС ПРИЄДНАННЯ УНІАТІВ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ ДО РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В КІНЦІ XVIII СТ.	42
Нагорний В.В. ПЕНІТЕНЦІАРНІ ЗАКЛАДИ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У БОРОТБІ З УКРАЇНСЬКИМ ПРАВОСЛАВНИМ СЕКТАНТСТВОМ У XVIII - ПОЧАТОК XX СТОЛІТЬ)	47
Нікітін Ю.О. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПО СТВОРЕННЮ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОХОРОНИ НАРОДНОГО ЗДОРОВ'Я В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ, ХАРКІВСЬКІЙ ТА ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЯХ У II ПОЛОВИНІ XIX СТ.	51
Шугаєва Л.М. В ПОШУКАХ ІСТИННОГО ПРАВОСЛАВ'Я. ІНОКЕНТІЙ БАЛТСЬКИЙ	57
Киридон А.М. УТВЕРДЖЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ПОБУТУ В СУСПІЛЬСТВІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920-Х РОКІВ: ОНТОЛОГІЧНИЙ І АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ	59
Доброчинська В.А. ЮРІЙ ШУМОВСЬКИЙ: ВІХИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ (1908–2004)	68
Абакунова Г.В. АНТИСЕМІТСЬКА ПОЛІТИКА НАЦИСТСЬКОЇ ВЛАДИ В РАЙХСКОМІСАРИАТІ «УКРАЇНА»	73
Киридон П.В. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ ХРУЩОВСЬКОЇ ДОБИ	79
Чура В.І. КОМПАРТАПАРАТ І РЕЛІГІЙНИЙ РУХ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ НАПРИКІНЦІ 80-Х РР. XX СТ.	84

Мишков В. ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АДРІАНА (ЧЕТВЕРГОВА) В КОНТЕКСТІ НАЛАГОДЖЕННЯ КОНСТРУКТИВНОГО ДІАЛОГУ МІЖ РОСІЙСЬКОЮ ПРАВОСЛАВНОЮ СТАРООБРЯДНОЮ ЦЕРКВОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ	88
Веремейчик Л.Ф. СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ ПРОТЕСТАНТІВ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	92
Милуш В.І. ВПЛИВ ХРИСТИЯНСТВА НА ВІЙСЬКО: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ І СУЧАСНІСТЬ	95
Филипчук С.В. ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ	100
Давидчук С. ВІЗИТИ ВИЩИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ В УКРАЇНО-ІЗРАЇЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ 90-Х РР. XX СТ.	103
Сидорук Т. В. ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ СУСІДСТВА НА ПРОЦЕСИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ	110
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС	
Прищепя Б.А. НОВІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТОПИСНИХ МІСТ ВОЛИНИ	117
Прищепя О. П. РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ У МІСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДОБУ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	123
Мельничук Н.М. СИМВОЛІКА ПОЛЬСЬКОГО СОКОЛЬСТВА ВОЛИНИ: ПОХОДЖЕННЯ І ТРАДИЦІЇ (1921-1939 рр.)	127
Ленартович О.Ю. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОУН НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД 1921-1939 РР.	131
Цецик Я.П. РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНІ У 1931 – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1935 РР.	136
Жив'юк А.А. ТЕАТР ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ: РІВНЕНСЬКИЙ ВИПАДОК	142
Семещук В.М. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МЕЛПОРАТИВНИХ РОБІТ НА ВОЛИНІ В УМОВАХ «ЗАСТОЮ»: ПРОБЛЕМИ І СПРОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	148
Виткалов С.В. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТОВАРИСТВА ЯК ФАКТОР ОПТИМІЗАЦІЇ ДУХОВНОГО ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ РІВНЕНЩИНИ	156
Демянюк І. НА ПЕРЕДНЬОМУ КРАЇ. Нарис історії Української Гельсінської Спілки на Рівненщині	159
ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: НАУКОВИЙ ДИСКУРС	
Постоловський Р.М. НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ В ЧЕСЬКИХ ЗЕМЛЯХ	168

Бевзюк Є.В. СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ЧЕСЬКИХ І СЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	177
Агасиев Икрам Керим оглы ПРОБЛЕМЫ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ НЕМЕЦКИХ КОЛОНИСТОВ В ЮЖНОМ КАВКАЗЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ ВЕКА	183
Івчик Н.С. ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В СФЕРІ ОСВІТИ У ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ КРАЮ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.	187
Константінова В.М. ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО МІСТ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІД МАНІФЕСТУ ПРО ВОЦАРІННЯ ОЛЕКСАНДРА ІІ ДО МІСЬКОГО ПОЛОЖЕННЯ 1892 Р.	191
Троян П.С. КОЛОНІАЛЬНЕ ПИТАННЯ В НІМЕЧЧИНІ 1841 – 1884 рр.: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	195
Плюта Н.В. ФРАНЦІЯ І КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНИ 80-90-Х РР. ХІХ СТОЛІТТЯ	198
Валюх Л.І. АНГЛО-НІМЕЦЬКИЙ КОНФЛІКТ В ПІВДЕННІЙ АФРИЦІ (1895 – 1896 рр.) В ОЦІНЦІ АНГЛІЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ	204
Хитровська Ю.В. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО КЛІРУ В ДЕРЖАВНИХ ДУМАХ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ДИСКУСІЙ НАВКОЛО ПИТАННЯ ПРО МОЖЛИВІСТЬ УЧАСТІ ДУХОВЕНСТВА У ПОЛІТИЦІ В ПРАВОСЛАВНІЙ ПРЕСІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	209
Ласкавий Д.В. УГОДА ГРІНВУДА – БЕРАНЖЕ 1919 р. І НАФТОВИЙ СОЮЗ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ	213
Скопова О.І. ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ КРИЗИ КОНСТИТУЦІЙНО-МОНАРХІЧНОГО ЛАДУ В ІСПАНІЇ (1918-1931 РР.)	216
Бородинська Л. ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ СПІЛЬНОТИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН У ПОЛЬЩІ (1918-1939 РР.)	221
Давлєтов О.Р. РІХАРД ДАРРЕ – ВІД АГРОНОМА-КОЛОНІЗАТОРА ДО МІНІСТРА ПРОДОВОЛЬСТВА ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТРЕТЬОГО РЕЙХУ: ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ	225
Піковська Т.В. НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМАХ НІМЕЦЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПЕРШІЙ ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В 1920 – СЕРЕДИНІ 1930-х рр.	229
Постоловський Р.М. ДЕМОКРАТИЧНІ ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1944 – 1945 рр.)	233
Віруцька С.В. СУСПІЛЬНО - ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ В ПОЛЬЩІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОДІЙ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»	239
Лемак Н.М. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ Е. ХІТА В УМОВАХ ЕВОЛЮЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ ЗАСАД КОНСЕРВАТИЗМУ ДО НЕОКОНСЕРВАТИЗМУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)	244

Пелех Є.І. УЧАСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ ФРН У МІЖНАРОДНИХ ЗУСИЛЛЯХ ІЗ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ НА ТЕРИТОРІЇ БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ (1991-1995)	251
Генега І.М. ДОКТРИНА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ Є.ПРИМАКОВА: ВІД РОМАНТИЗМУ ДО ПРАГМАТИЗМУ?	255
Санжаревський О.І. СПІЛЬНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОБОРОНИ БІЛОРУСІ ТА РОСІЇ В КІНЦІ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ ДОГОВОРУ ПРО СТВОРЕННЯ СОЮЗНОЇ ДЕРЖАВИ	261
Бояківський Л. С. ГЕОСТРАТЕГІЧНИЙ ПРОЕКТ БУДІВНИЦТВА ГАЗОПОРТУ ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ ЕНЕРГОБЕЗПЕКИ ПОЛЬЩІ: ДИСКУСІЯ В СЕРЕДИНІ КРАЇНИ	265
Павлюк Т. В. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕГОВОРНОГО ПРОЦЕСУ ПРО ПРИЄДНАННЯ МІЖ ХОРВАТІЄЮ ТА ЄС	268
Буз О.М. ЖІНКИ В ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ	372
Троян С.С. ПОЛІТОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЛІКАЦІЙНИЙ ПІДХІД	276
ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ	
Якимчук О.О. ВІТЧИЗНЯНІ ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ШЛЯХЕТСТВА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ШЛЯХТИ РІВНЕНСЬКОГО ПОВІТУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ	281
Ветвінська Н.О. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ В ІСТОРІОГРАФІЇ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ЯЗИЧНИЦТВА В ХІХ- ХХ СТ.	286
Дібас О.А. КЛАСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТИВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ (1861-1914 рр.)	290
Грипич С.Н., Граб О.В. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)	294
Гуч С. СТВОРЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ІСТОРИЧНІ, ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	299
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	303
ЗМІСТ	305

Наукове видання

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 19

Відповідальний за підготовку збірника до видання – С.С. Троян

Комп'ютерна верстка – Третяк О.Ю.

Обкладинка – Самсонюк В.Б.

Підписано до друку 30. 09. 2010 р. Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”. Наклад 100. Обліково-видавничих аркушів 30,00. Віддруковано засобами оперативної поліграфії ПП Самборський І.О., вул. Толстого, 3, м. Рівне, Україна, 33028.

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2010. – Випуск 19. – 309 с.
